

Beschrijving van de kenmerkende aspecten van de 10 tijdvakken

{Bijlage bij 'Eureka' eindexamenboek Havo en VWO}

---

1. Tijd van jagers en boeren (tot 3000 v.Chr.)

➤ De levenswijze van jagers en verzamelaars.

Het langst hebben mensen geleefd als nomaden. Zij voorzagen in hun levensonderhoud door te jagen en het verzamelen van noten, bessen, wortels etc. De kennis over deze jagers en verzamelaars is gebaseerd op ongeschreven bronnen (voornamelijk archeologisch onderzoek), omdat de mensen nog niet konden schrijven in de prehistorie.

➤ Het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen.

Met het ontstaan van de landbouw (akkerbouw en veeteelt) veranderde de levenswijze van de mensen. Dit vond voor het eerst plaats in het Midden-Oosten (rond 10.000 v.Chr.). Dit had zulke grote gevolgen voor de mensen dat we spreken van een landbouwrevolutie. Met de komst van landbouw ging de mens op een vaste plaats wonen. Zo ontstonden er kleine nederzettingen, die uitgroeiden tot dorpen (= landbouwsamenlevingen). In hun graven troffen we geschenken aan, waaruit we kunnen opmaken dat deze mensen geloofden in een hiernamaals.

➤ Het ontstaan van de eerste stedelijke gemeenschappen.

De eerste stedelijke gemeenschap ontstond in Mesopotamië (vruchtbaar gebied langs de rivieren de Eufraat en de Tigris) rond 3500 v.Chr. Dankzij de gunstige omstandigheden (vruchtbaar rivierslib, water en zon) en het samenwerken van de boeren door het gezamenlijk aanleggen en onderhouden van een irrigatiestelsel bloeide de landbouw → voedseloverschotten → niet iedereen hoefde meer boer te zijn → ontstaan van specialisatie (ambacht en handel rond een markt) → een stad. Het samenwerken aan het irrigatiestelsel was een zaak van leven of dood. De opzichters groeiden uit tot koningen (in Egypte bv tot *farao's*), die met ambtenaren, priesters en soldaten heersten over een groot gebied. De ambtenaren en de

handelaren moesten veel onthouden (gelaagdheid/ hiërarchie) → ontstaan van het schrift voor hun (bestuurs)administratie (= ontstaan van de historie). In deze periode geloofden mensen in meerdere goden, nog sterk verbonden met de natuur (polytheïsme).

2. Tijd van Grieken en Romeinen (3000 v. Chr. – 300 n.Chr.)

➤ De ontwikkeling van wetenschappelijk denken en het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat.

Griekenland bestond uit onafhankelijke stadstaten (poleis). In deze stadstaten ontstonden verschillende regeringsvormen, als monarchie, aristocratie en timocratie [zie VK 6]. De stadstaat Athene ontwikkelde zich zelfs tot een democratie in de 6de eeuw v. Chr. En Griekse filosofen gingen op een wetenschappelijke manier nadenken = alles met het verstand proberen te beredeneren. (door vragen te stellen op zoek naar de waarheid)

➤ De klassieke vormentaal van de Grieks-Romeinse cultuur.

De bouwkunst en de beeldhouwkunst van de Grieken zijn van een zeer hoog niveau en zijn zeer herkenbaar (*zuilen, timpaan, levensechte beelden*). De Romeinen hebben de Griekse bouwvorm en beeldhouwkunst van de Grieken overgenomen en er eigen elementen aan toegevoegd. Zo ontstond er een mengcultuur, die we de klassieke beschaving noemen.

➤ De groei van het Romeins imperium waardoor de Grieks-Romeinse cultuur zich in Europa verspreidde.

De Romeinen breidden hun stadstaat uit tot een groot rijk (imperium) met de Middellandse Zee als 'mare nostrum = onze zee'. De Romeinse Republiek wordt een monarchie met een keizer aan het hoofd. De Romeinse samenleving was een agrarisch-stedelijke samenleving. De economie was gebaseerd op handel, ambacht en landbouw. Dankzij de vele veroveringen en de bloeiende handel verspreidde de Grieks-Romeinse cultuur zich over een zeer groot gebied (= romanisering). Natuurlijk werden ook de veroverde stammen en volken beïnvloed door de Romeinse cultuur.

- De confrontatie tussen de Grieks-Romeinse cultuur en de Germaanse cultuur van Noordwest Europa.

In het Noordoosten waren de Romeinen niet in staat om Germania aan hun rijk toe te voegen. De Rijn werd een natuurlijke grens om het rijk te beschermen tegen de Germanen. Om de Rijn grens te kunnen verdedigen maakten de Romeinen gebruik van soldaten van bevriende Germaanse stammen. Uiteindelijk konden de Romeinen de Germaanse stammen niet tegenhouden (= de grote volksverhuizing). De binnengedrongen Germaanse stammen stichtten eigen staten. In de noordelijke

Germaanse staten was de invloed van de **Germaanse cultuur dominant**, terwijl in het zuiden de **Grieks-Romeinse cultuur dominant** was. Met het afzetten van de laatste Romeinse keizer door Germanen was er definitief een **eind aan het West-Romeinse rijk** gekomen. Het **Oost-Romeinse rijk** (Byzantium) blijft nog een lange tijd bestaan.

➤ **De ontwikkeling van het jodendom en het christendom als de eerste monotheïstische godsdiensten.**

De oudste **monotheïstische** godsdienst is het jodendom, ontstaan in Israël / Palestina. Ook dit gebied werd door de Romeinen aan het Imperium Romana (= het Romeinse rijk) toegevoegd. In de 1ste eeuw n. Chr. ontstond uit het jodendom het christendom. De christenen werden in het Romeinse rijk **vervolgd**, omdat zij weigerden de keizer als god te aanbidden. In de 4de eeuw n. Chr. werd het christendom toegestaan. Later werd het christendom zelfs de Romeinse **staatsgodsdienst** en werden andere godsdiensten verboden.

3. Tijd van monniken en ridders (500 – 1000)

➤ **De verspreiding van het christendom in geheel Europa.**

De paus, het hoofd van de Rooms-katholieke kerk (de christelijke kerk in het westen) leidde vanuit Rome de **kerstening** van het heidense noorden van Europa. Monniken trokken naar de heidense gebieden, bijgestaan door soldaten van de vorsten om het christendom te verspreiden. Hierbij vond een **versmelting** plaats van christelijke en Germaanse gebruiken en gewoontes (*kerstboom, paaseieren* etc.). Er werden kerken gebouwd in heel Europa. Zo ontstonden er twee soorten geestelijken:

1. **seculiere** (wereldlijke) geestelijken, als bisschoppen, die 'in de wereld' (= buiten de kloosters) de christelijke leer predikten in de kerken en
2. **reguliere** geestelijken, monniken, in de kloosters, waar ze volgens strenge regels leefden.

➤ **Het ontstaan en de verspreiding van de islam.**

De islam, de derde **monotheïstische** wereldgodsdienst ontstond in Arabië in de 7de eeuw. Mohammed zei de laatste profeet te zijn van God en dat God voor het laatst gesproken had. In zeer korte tijd verspreidden islamitische soldaten de islam over een zeer groot gebied.

➤ **De vrijwel volledige vervanging in West-Europa van de agrarisch-urbane cultuur door een zelfvoorzienende agrarische cultuur, georganiseerd via hofstelsel en horigheid.**

Het West-Romeinse rijk was ingestort en als gevolg daarvan was de veiligheid en het recht verdwenen. Het recht van de sterke gold nu. Het werd te gevaarlijk om nog op handelsreis te gaan → de steden werden niet meer bevoorrad → dus waren de

mensen genoodzaakt om weer allemaal op het platteland te gaan wonen om zo toch aan voldoende voedsel te kunnen komen (= terugkeer van de agrarische samenleving). Veel kleine boeren zochten bescherming bij een grote herenboer en in ruil daarvoor 'betaalden' zij met arbeid en goederen (= herendiensten = betaling in natura) en zij verloren hun vrijheid en werden horigen. Dit stelsel heet het hofstelsel. Dit hofstelsel was georganiseerd rond een hof (huis van de heer) en de horige boeren gingen wonen bij de hof en vormden zo een domein (dorpje met bouwland, weide en bos en/of moeras), waar men zelfvoorzienend (autarkisch) was.

➤ **Het ontstaan van feodale verhoudingen in het bestuur.**

Met de terugkeer van de agrarische, autarkische samenleving verdween geld als ruilmiddel. Een koning als Karel de Grote van het Frankische rijk maakte gebruik van edelen om hem te helpen zijn rijk te besturen. Zij waren zijn leenmannen die trouw hadden gezworen aan hun leenheer. In ruil voor 'grond in bruikleen' (feodum = vorm van *betaling in natura*) hielpen zij met het bestuur in naam van de koning (het leenstelsel / het feodale stelsel)). Op den duur zorgde dit leenstelsel voor politieke versnippering van West-Europa.

4. Tijd van steden en staten (1000 – 1500)

➤ **De opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van de agrarisch-stedelijke samenleving.**

Dankzij 1. agrarische vernieuwingen (b.v. *3-slagstelsel, nieuwe ploeg, ontginningen van nieuw land*) groeiden de landbouwopbrengsten (= voedseloverschotten) → specialisatie weer mogelijk.

2. en ook dankzij de teruggekeerde veiligheid kon de handel weer opbloeien. Er gingen weer mensen in steden leven en geld werd weer het ruilmiddel.

➤ **De opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van de steden. HC.**

In de steden ontstonden gilden (= organisaties van ambachten) en de edelen (grootgrondbezitters) verleenden de steden steeds meer privileges, die vastgelegd werden in een stadsrecht, in ruil voor *geld*. De toenemende rijkdom en zelfstandigheid van de steden trok heel veel mensen aan (b.v. stadslucht maakt vrij). De macht in de steden kwam in handen van een stedelijke elite (patriciërs gezeten in de vroedschap).

➤ **Het conflict in de christelijke wereld over de vraag of de wereldlijke of de geestelijke macht het primaat behoorde te hebben.**

De kerk was in deze periode erg machtig, aangezien iedereen gelovig was in die tijd. Hierdoor was de invloed van de pau (= hoofd van de christelijke kerk in het westen /

RKK) in de samenleving erg groot. De paus beweerde dat de vorsten ondergeschikt waren aan hem. Vanaf 1074 was er de **investituurstrijd** (= de strijd tussen de paus en de Duitse keizer) over het benoemen van de bisschoppen tot leenmannen door de keizer. Deze strijd werd uiteindelijk gewonnen door de paus. Maar dat lukte hem niet bij alle vorsten.

➤ **De expansie van de christelijke wereld naar buiten toe (= buiten West-Europa), onder andere in de vorm van kruistochten.**

Met de uitbreiding van de islam, kwamen steeds meer christelijke bedevaartplaatsen in islamitisch gebied te liggen. Aan het begin van de 11de eeuw riep de paus op tot kruistocht om **Jeruzalem** te heroveren. In de 12de en 13de eeuw volgden nog meer kruistochten. Er werden zelfs kruisvaarders staatjes gevestigd in het Midden-Oosten. Maar die bleven niet lang in christelijke handen.

De gevolgen van de kruistochten waren veel belangrijker. Er ontstond een bloeiende **handel tussen de Italiaanse kooplieden en Arabische kooplieden**. De Arabische kooplieden verkochten de **producten uit het Midden- en het Verre-Oosten** (o.a. specerijen uit Oost-Azië) aan de Italianen, die deze luxe producten op hun beurt weer verkochten op de jaarmarkten in West-Europa.

De christelijke legers heroverden in deze periode ook het **Iberisch schiereiland** (Spanje / Portugal) op de islam. Dit was een blijvend succes.

➤ **Het begin van staatsvorming en centralisatie.**

Met het geleende geld van de rijke burgers in de steden konden de vorsten in West-Europa steeds meer de macht naar zich toetrekken. Dat deden zij door 1. **ambtenaren**, 2. **huurlegers** in dienst te nemen en 3. **centrale wetgeving** (= wetten, die golden voor het **hele** gebied). Vooral punt 3 zorgde voor staatsvorming. Succesvol waren de vorsten in Engeland, Frankrijk en de Bourgondische vorsten in de Nederlanden (Karel V: **collaterale raden**). Duitsland bleef versnipperd.

5. Tijd van ontdekkers en hervormers (1500 – 1600)

➤ **Het begin van de Europese expansie.**

In de 15de eeuw veroverden de islamitische Turken het Oost-Romeinse rijk (val van Constantinopel) en met de **tolgrens** wilden zij ook profiteren van de handel tussen de Italiaanse en de Arabische kooplieden. Het gevolg ervan was dat kooplieden in West-Europa zelf op zoek gingen naar een mogelijkheid om te kunnen handelen in de winstgevendende specerijen. De Portugezen (*Da Gama*) waren de eersten die de **zeeweg** om Afrika heen naar Indië ontdekten, gevolgd door de Spanjaarden (*Columbus*), Nederlanders, Engelsen en Fransen. Zo ontstonden er **kolonies** en **factorijen** langs de kusten van Afrika, Azië en Amerika en kwam men in contact met verschillende culturen.

➤ **Het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een hernieuwde wetenschappelijke belangstelling.**

De renaissance start niet voor niets in Italië. De grote welvaart, dankzij de handel met de Arabieren, bracht een nieuwe belangstelling voor de Klassieke Oudheid met zich mee. De mens kwam in het denken veel meer centraal te staan, net als de leuke kanten van het leven (net als bij de Grieken en Romeinen). Men stond veel meer open voor nieuwe ontdekkingen in de wereld en men ontwikkelde een kritische houding ten aanzien van de natuurwetenschap. Samengevat: men was nieuwsgierig. Deze ideeën kwamen vanaf ongeveer 1500 in heel Europa.

➤ **De hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de Klassieke Oudheid.**

De belangstelling voor de Klassieken (Grieken en Romeinen) is duidelijk te zien aan de bouwkunst, beeldhouwkunst (*Da Vinci*) en dankzij het bestuderen van de teksten van de klassieken kwamen ook de ideeën van de Grieken en Romeinen opnieuw onder de aandacht. Dat liet natuurlijk zijn sporen na. Dit is te zien aan de manier van schrijven, maar ook aan de onderwerpen. Zij die zich met de Klassieke literatuur bezighielden noem je humanisten (*Erasmus*)

➤ **De protestantse Reformatie (Hervorming) die een splitsing in de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had. HC**

In de loop van de tijd had de RKK zich ontwikkeld tot een religie met veel aandacht voor heiligen, relikwieën en aflaten. Hier kwam kritiek op. De leer van de kerk moest weer zijn zoals in het begin, zuiver en puur, volledig gericht op de Bijbel, het woord van God. Luther zet in 1517 de zaak op scherp met het formuleren van zijn kritiek (*95 stellingen*). Dit mondde uit in een godsdienst-oorlog o.a. in Duitsland onder Karel V. De uitkomst was twee christelijke kerken: de Rooms-katholieke kerk en de Protestantse kerk. In de Nederlanden kreeg de hervormer Calvijn de meeste aanhang.

➤ **Het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat. HC**

Karel V was voor één christelijke kerk in zijn rijk, de RKK. Dat gold dus ook voor de Nederlanden. Zijn zoon en opvolger, Filips II zette het beleid van zijn vader voort: **1. hard optreden** tegen de protestanten en **2. de centralisatiepolitiek**. Het aantal protestanten groeide sterk, met name in de steden. Filips II probeerde met strenge straffen (bloedplakaten, o.a. veroordeling tot de brandstapel) deze groei tegen te gaan. Dit leidde tot een hevig verzet, net als zijn centralisatie

politiek. Die centralisatiepolitiek ging namelijk **ten koste van** de privileges. In 1568/ 1572 brak de strijd los onder leiding van prins Willem van Oranje, de **Opstand** was een feit. De Opstand, die begon in Holland en Zeeland breidde zich uit naar andere delen in de Nederlanden. In 1581 werd Filips II als landsheer afgezet (**acte van Verlating**) door de Staten-Generaal van de zeven opstandige gewesten. In 1588 verklaarden deze gewesten zich **onafhankelijk** en vormden de **Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden**. In 1648 werd pas de **vrede van Munster** getekend tussen de Republiek en Spanje.

6. tijd van vorsten en regenten (1600 – 1700)

➤ Het streven van vorsten naar absolute macht. **HC**

In de 17de eeuw streefden vorsten, na het bereiken van een gecentraliseerde staat, naar de **absolute** macht. Met name in Frankrijk hadden de vorsten **succes** (Lodewijk XIV). Maar in Engeland **lukte dat niet**. Daar had de vorst te maken met een **sterk parlement** (volksvertegenwoordiging) en dus vormde zich daar een parlementaire monarchie.

➤ De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht in de Nederlandse republiek. **HC**

De Nederlandse republiek bestond uit min of meer zelfstandige gewesten (**statenbond**) en gebieden die tijdens de oorlog met Spanje veroverd waren (**Generaliteitslanden**). Deze veroverde gebieden werden bestuurd door de Staten-Generaal. De gewesten van de Republiek voerden een **gezamenlijke buitenlandse politiek** en de macht was in handen van met name de rijke, stedelijke burgerij (de **regenten**). In de 17de eeuw maakte de jonge Republiek een gouden tijd door. De **economie** bloeide (**Oostzeehandel / moedernegotie** → VOC en WIC). Ook de **kunsten** en **wetenschap** bloeiden en brachten zeer beroemde mensen voort.

➤ Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en een begin van wereldeconomie. **HC**

In de 17de eeuw kwam het handelskapitalisme tot bloei. Een mooi voorbeeld is hierbij de **VOC**, een **particuliere** handelsonderneming met kapitaal verkregen door uitgifte van aandelen. Het **doel** van deze onderneming was het maken van winst. De VOC en de **WIC** voerden samen handel over de hele wereld. Het voorbeeld van de VOC werd al snel overgenomen door de Engelsen (East Indian Company).

➤ **De wetenschappelijke revolutie. HC**

In deze 17de eeuw ontstond een nieuwe onderzoekende houding, die leidde tot een wetenschappelijke revolutie. De bijdrage kwam van de exacte wetenschappen: **waarnemen + redeneren + experimenteren**. Zo kwam men tot het formuleren van theorieën en (natuur)wetten, die al gauw werden toegepast o.a. bij oorlogsvoering.

7. Tijd van pruiken en revoluties (1700 – 1800)

➤ **Rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen.**

HC VWO

Het gevolg van de wetenschappelijke revolutie was een groot optimisme in de 18de eeuw. Alles kon voortaan opgelost worden met behulp van het verstand. Verlichte denkers (verlichtingsfilosofen) gingen voortvarend en vol goede moed aan de slag en kwamen vaak met revolutionaire, vernieuwende ideeën op het gebied van **godsdienst** (*tegen godsdienstige intolerantie en dwang van kerk*); **politiek** (*tegen absolutisme, want er bestond niet iets als 'droit divin' en tegen machtsmisbruik van de staat*); **economie** en **sociale verhoudingen** (voor *afschaffen van de standenmaatschappij, want de samenleving moest niet gebaseerd zijn op erfelijke rechten en plichten of op religieuze ideeën, maar op de rede*).

➤ **Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse wijze vorm te geven (verlicht absolutisme). HC VWO**

De standenmaatschappij is ontstaan in de Middeleeuwen. Je afkomst bepaalde je stand. Frederik II van Pruisen bijvoorbeeld liet zich beïnvloeden door verlichte ideeën. Zo geloofde hij niet dat hij de macht gekregen had van God, maar zag zichzelf als dienaar van het algemeen belang. Hij vergrootte de persvrijheid, werkte aan meer tolerantie en bestreed bijgeloof en godsdienstig fanatisme. Maar hij hield wel vast aan zijn absolute macht en aan de standenmaatschappij. Kortom: *alles voor het volk, niets door het volk*.

➤ **Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekolonies en de daarmee verbonden Trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme.**

Vanaf het moment dat de verschillende landen in West-Europa begonnen met het ontdekken en het vestigen van kolonies in Amerika is er sprake van een voortdurende uitbreiding ervan. Er werden **plantages** aangelegd voor het verbouwen van producten voor de Europese markt (**koloniale waren, b.v. tabak, indigo, ruiker**). Het was arbeidsintensief werk en de vele arbeidskrachten werden massaal als **slaven** uit Afrika aangevoerd naar Amerika (**Trans-Atlantische driehoekshandel**). Door de **Verlichting** en het denken dat mensen gelijk zijn, kwam hier discussie over. Aan het eind van de 18de eeuw kwam er verzet tegen deze mensenhandel (**abolitionisme**), die er uiteindelijk voor zorgde dat de slavenhandel werd verboden.

➤ **De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondrechten, grondwetten en staatsburgerschap. HC VWO**

Onder invloed van de Verlichting ontstond in Europa een revolutionaire periode. Er ontstonden **democratische revoluties**, waarbij de standenmaatschappij werd opgeheven en oude privileges werden afgeschaft. Er zijn 3 voorbeelden van democratische revoluties:

1. **1776 De Britse kolonies in Noord-Amerika** maakten zich los van het moederland (*No taxation, without representation*) en stichtten een democratische republiek: de Verenigde Staten van Amerika
2. **1789 Het Franse volk** kwam in opstand. Frankrijk werd eerst een **constitutionele monarchie** (monarchie met een grondwet), vervolgens een **constitutionele republiek** na de onthoofding van de koning. Met de terreur van Robespierre mislukte uiteindelijk de democratie, want **gematigde Jacobijnen (Girondijnen)** werden uit de Jacobijnenclub gezet en uit het parlement verjaagd. Robespierre gaf revolutionaire rechtbanken opdracht alle vijanden van **'de algemene wil'** ter dood te veroordelen. In 1799 kwam Napoleon aan de macht. Hij regeerde wel met behulp van een grondwet en de standenmaatschappij keerde niet terug, maar hij kroonde zichzelf in 1804 wel tot keizer.
3. **1786 In Nederland** begon een opstand van **democratische patriotten**. Maar die werd al na een jaar neergeslagen. **In 1795** begon de **Bataafse revolutie** van de patriotten: Nederland werd een **eenheidsstaat** met een **democratische grondwet**, de **Bataafse Republiek**.

8. Tijd van burgers en stoommachines (1800 – 1900)

➤ **De industriële revolutie die de basis legde voor de industriële samenleving. HC**

In Engeland start de industriële revolutie al eind 18de eeuw met de komst van de **stoommachine**. Dit had grote gevolgen op het gebied van:

- toename van productie, zowel in nijverheid als in de landbouw
- arbeid, veel ongeschoolde arbeid = laag loon, de mens is een verlengstuk van de machine
- transport, de stoomtrein, de stoomboot vervoeren veel en niet afhankelijk van de natuur (windkracht of spierkracht)
- prijzen van de producten liggen lager o.a. door tijdsbesparing, lagere transportkosten en lage loonkosten
- landbouw, kan meer produceren dankzij moderne landbouwmachines en verbeterde landbouwmethodes

De industrialisatie komt in de 2de helft van de 19de eeuw naar West-Europa, de VS en Japan. In de 20-ste eeuw ook andere delen van de wereld.

De industriële samenleving, (= einde agrarisch-stedelijke samenleving), houdt dat de meeste mensen in steden leven en de industrie en diensten sector de belangrijkste beroepssectoren zijn.

➤ **Discussies over de 'sociale kwestie'. HC**

Als gevolg van de industrialisatie ontstond er een probleem dankzij het feit dat de fabrikanten alleen maar gericht waren op het maken van winst. Er ontstond een maatschappelijk debat over de slechte arbeids-, woon- en leefomstandigheden. Oplossingen: van 'helemaal niets doen' tot 'de overheid moet ingrijpen'. De arbeiders richtten vakbonden op om sterk te staan in de onderhandelingen met de werkgevers over de arbeidsvoorwaarden. Ook konden zij lid worden van een politieke partij, als de SDAP (socialisten), die het opnam voor de arbeiders.

➤ **De moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie. HC**

Een direct gevolg van de industrialisatie was de grote behoefte in West-Europa aan veel, goedkope grondstoffen en afzetmarkten zonder concurrentie en bezat men superieure wapens. Er kwam een run op de 'witte vlekken op de kaart' in Afrika en Azië.

➤ **De opkomst van emancipatiebewegingen.**

In de 2de helft van de 19de eeuw kwamen emancipatiebewegingen op:

1. de katholieken,
2. de kleine luyden / de gereformeerden,
3. vrouwen en
4. arbeiders.

Deze bewegingen wilden de achterstand van hun aanhang wegwerken. In de grondwet van 1917 werd de schoolstrijd opgelost door de financiële gelijkstelling van bijzonder onderwijs met het openbaar onderwijs en de vrouwen kregen het passief kiesrecht (in 1919 ook het actief kiesrecht) en algemeen mannenkiesrecht.

➤ **Voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het democratisch proces.**

In de 19de eeuw groeide de macht van het volk (= democratisering). Maar niet in alle landen was dat succesvol. In Duitsland mislukte het, maar in Engeland en Nederland lukte het wel. Nederland, na de Napoleontische tijd, begon als **constitutionele monarchie**.

In 1848 werd Nederland een **constitutionele, parlementaire monarchie** (*liberale grondwetsherziening van Thorbecke*). Daarna mochten steeds meer mannen stemmen. In 1917/1919 kwam dan uiteindelijk het algemeen kiesrecht en was Nederland nu ook een echte democratie: een **constitutionele, parlementaire, democratische monarchie**.

➤ **De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme. HC**

Vanaf 1815 ontstonden **politieke stromingen**: liberalisme, nationalisme en socialisme. Zij verzetten zich tegen de conservatieve monarchieën. Met de komst van **politieke partijen** als SDAP, RKSP, ARP kregen steeds meer burgers en arbeiders invloed in de politiek.

9. Tijd van de wereldoorlogen (1900 – 1950)

➤ **De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisaties. HC**

In de industriële samenleving waren moderne communicatiemiddelen en propaganda (**radio, telefoon, film, posters, grammofoon**) (naast de al bestaande middelen als krant en pamflet) gericht op de **massa**. Deze communicatiemiddelen zorgden er ook voor dat er massaorganisaties kwamen (b.v. *Hitlerjugend* in Nazi Duitsland en *komsomol* in de SU). In de **totalitaire staten** als de SU en Nazi Duitsland was iedereen **verplicht** om lid te worden van deze massaorganisaties.

➤ **Het in praktijk brengen van totalitaire ideologieën communisme en fascisme / nationaalsocialisme. HC**

In Duitsland, Italië en de SU ontwikkelde zich na WO I een **totalitaire staat**. Dat wil zeggen dat de staat **totale controle** wilde hebben over het doen en laten en het denken van alle mensen. Om dat te bereiken maakte men gebruik van **onderdrukking** en **terreur** en het **verheerlijken van de Leider**.

➤ **De crisis van het wereldkapitalisme. HC**

De **beurskrach van 1929**, (Wallstreet, New York) maakte een eind aan de periode van optimisme en economische bloei van de jaren 20. De jaren 30 stonden in het teken van

een economische depressie. Dankzij de economische banden in de wereld bleef de economische ellende niet beperkt tot de VS, maar werden **alle landen** meegesleurd in een diepe economische depressie. Duitsland werd het hardst getroffen (**Dawesplan werd stopgezet**). Velen verloren hun baan en leefden in diepe armoede. Er werd door de regeringen in de landen verschillend op gereageerd. **Passieve Overheid**: Hier volgde men het klassiek liberale idee van een overheid die moest bezuinigen en dat er moest worden gewacht tot de economie zichzelf vanzelf zou herstellen. **Actieve overheid**: De andere mogelijkheid was om juist nu geld uit te geven om met behulp van *werkgelegenheidsprojecten* georganiseerd door de overheid de economie weer op gang te brengen. Hitlers aanpak was het starten van een **oorlogseconomie**

➤ **Het voeren van twee wereldoorlogen. HC**

De **oorzaken van WO I** (1914 – 1918) waren

1. Industrialisatie,
2. Imperialisme,
3. Nationalisme,
4. Bondgenootschappen (Triple Entente en Dreibund) en
5. Wapenrace

Uiteindelijk stond men, na **de moord op de kroonprins van Oostenrijk-Hongarije** (= de *aanleiding*), tegenover elkaar:

de **Centralen** (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Turkije) tegenover

de **Geallieerden** (Engeland, Frankrijk, Rusland tot 1917 en VS v.a. 1917).

Deze oorlog kenmerkte zich door een **loopgravenoorlog** (westfront) en het inzetten van allerlei **moderne** (= *nieuwe*) **wapens** (tanks, vliegtuigen, onderzeeërs). Op de **Vrede van Versailles** in 1919 werd **Duitsland zwaar gestraft**. Duitsland kreeg de 'Alleinschuld', hoge herstelbetalingen opgelegd en verloor alle kolonies, land (b.v. *Poolse corridor*) en mocht alleen nog een lichtbewapend leger hebben.

Op het moment dat Hitler aan de macht kwam (1933) koos hij voor een **oorlogseconomie** om een eind aan de enorme economische crisis te maken. Hij wilde ook een einde maken aan de '**schande**' van het Verdrag van Versailles.

In **WO II** (1939 – 1945) stonden Duitsland, Italië en Japan tegenover Engeland, VS en SU. De oorlog verliep in eerste instantie gunstig voor Duitsland, Italië en Japan. Maar uiteindelijk komen in 1942 en 1943 keerpunten in de oorlog tegen Duitsland. Duitsland werd teruggedrongen door Engeland, SU en VS en na Italië uiteindelijk ook verslagen. Na de Japanse opmars in Azië werd het Japanse leger uiteindelijk verslagen door o.a. de VS.

➤ **Racisme en discriminatie, die leiden tot genocide, in het bijzonder op de Joden.**

HC

Antisemitisme is oud, maar werd nieuw leven ingeblazen door de Nazi's.

Antisemitisme is een vorm van racisme, maar dan speciaal gericht op Joden. In Nazi-Duitsland kregen de joden te maken met allerlei **anti-Joodse maatregelen** (discriminatie, b.v. Neurenbergerwetten), pesterijen en **terreur** (b.v. *Kristallnacht*). Tijdens de oorlog, op de **Wannsee conferentie**, besloot men tot het **systematisch uitroeien** van de Joden. Joden werden verzameld in stadswijken en kampen (*Westerborg*) en daarna getransporteerd naar de vernietigingskampen (**holocaust**). Naast Joden waren ook de **Zigeuners** en **gehandicapten** het doelwit van de vernietigingsmachine van de Nazi's.

➤ **De Duitse bezetting van Nederland.**

Tijdens de bezetting van Nederland werd het leven onder de **nazidictatuur** steeds moeilijker en de anti-Duitse gevoelens werden steeds sterker en de bereidheid om b.v. mensen te laten onderduiken nam toe. Het idee van de Nazi's om Nederland te **nazificeren** mislukte. Slechts een klein deel van de Nederlandse bevolking ging over tot **actief verzet** en slechts een klein deel **collaboreerde** met de Duitsers (NSB'ers en profiteurs). Het grootste deel van de bevolking probeerde zo goed mogelijk deze tijd door te komen.

➤ **Verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering. HC**

De beide wereldoorlogen waren **totale** oorlogen, dat wil zeggen dat iedereen, zowel burgers als soldaten betrokken zijn bij de oorlog, als **slachtoffer** of als **vrijwilliger**. In WO I gingen de vrouwen werken in de fabrieken om de lege plaatsen van de mannen in te nemen, zodat zij naar het front konden. Kinderen zamelden allerlei spullen in als metalen lipstick hulzen voor de kogels etc. Aan het front leden veel burgers door de gevechten en de verwoestingen die dat met zich meebracht. Veel **Belgen** trokken naar Nederland om de oorlog te ontvluchten.

In WO II was het allemaal nog erger. De massavernietigingswapens waren nog erger dan tijdens de eerste wereldoorlog en de soldaten begingen nog meer **wreedheden** (b.v. SS Doodskopeskaders), waardoor het aantal burgerslachtoffers nog groter was .

➤ **Vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme.**

In het **interbellum** (de periode tussen de beide wereldoorlogen) groeide in Azië het verzet tegen het imperialisme van de West-Europese landen (In Afrika speelde dat toen nog niet). Dit kwam door een **groeidend nationalisme** in de kolonies van Azië (b.v. in Brits-Indië onder leiding van Gandhi en in Nederlands-Indië onder leiding van Soekarno). Dit werd **versterkt door** de beide wereldoorlogen, waarin de moederlanden

duidelijk geen aandacht konden besteden aan hun kolonies. Dit groeiend nationalisme liep uit in de eis van onafhankelijkheid.

Na WO II ging de strijd om de onafhankelijkheid verder en de Europese mogendheden verzetten zich daar tegen. Nederland voerde zelfs twee 'politioenele acties', voordat in 1949 de onafhankelijkheid werd getekend.

10 Tijd van televisie en computers (1950 – heden)

- **De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog.**

HC

Na WO II waren de VS en de SU als twee supermachten overgebleven. De VS was kapitalistisch en de SU communistisch. Beide supermachten wantrouwden elkaar en voelden zich door de ander bedreigd (vijandbeeld). Beide supermachten bouwden aan een geopolitiek systeem, waarbij beide supermachten zoveel mogelijk landen als bondgenoot binnen hun invloedssfeer wilden hebben. De verdeling begon in Europa (IJzeren gordijn) en het eerste slachtoffer was Duitsland, dat verdeeld werd in een West-Duitsland en een Oost-Duitsland. Beide supermachten beschikten over de atoombom, waardoor een oorlog tussen deze supermachten uit zou kunnen lopen op een atoomoorlog. Zo raakte de wereld verdeeld, waarbij beide elkaar scherp in de gaten hielden en het aantal atoomwapens alleen maar toenam (atoomwapenwedloop).

Er waren tijden van grote spanning (b.v. *Cubacrisis*), die afgewisseld werden met periodes van afnemende spanning (*Salt akkoord*). In 1989, met de val van de Berlijnse muur en 1991 met het uiteenvallen van de SU kwam er een eind aan de Koude oorlog.

- **De dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie.** HC VWO
Met het verlies van haar koloniën verloor West-Europa haar overwicht in de wereld. Het grootste deel van de kolonies in Azië (v.b. Indonesië) werden tussen 1946 – 1957 en in Afrika (v.b. Angola, Nigeria) tussen 1956 – 1964 onafhankelijk.

- **De eenwording van Europa.**

Na WO II startte een aantal West-Europese landen met samenwerking met als doelen:

1. de vrede te handhaven,
2. Economisch en militair tegenwicht bieden aan SU/ communisme
3. de welvaart te bevorderen en
4. de democratie te versterken.

Met het aanvaarden van het Marshallplan kwamen deze West-Europese landen in de invloedssfeer van de VS. De samenwerking startte met de EGKS in 1951, gevolgd door de EEG in 1957. Na de Koude Oorlog en de Duitse hereniging besloten de twaalf lidstaten tot verdere eenwording en werd de Europese Unie opgericht, waarna het

aantal lidstaten zich tussen 1992 - 2013 met 16 staten uitbreidde, waaronder veel voormalige Oost-Europese landen.

➤ **De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren 1960 aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen.**

De **jaren 50** na WO II was een periode van wederopbouw, waarbij er **arbeidsvrede** heerste en de arbeiders, samen met de vakbonden genoegen namen met lage lonen om zo het land weer op te bouwen. De lonen mochten alleen stijgen als de prijzen stegen (**geleide loonpolitiek**). Dankzij de toenemende welvaart waren de overheden in staat een **verzorgingsstaat** op te bouwen (AOW van vader Drees). Overheid was zo verantwoordelijk voor het welzijn van de burgers (= **sociale zekerheid**).

In de **jaren 60** was er genoeg verdiend om de lonen weer vrij te laten (= **welvaart**). Dankzij de toegenomen welvaart en de sociale zekerheid ontstonden er sociaal-culturele veranderingsprocessen:

1. ontzuiling,
2. ontkerkelijking,
3. ontstaan van een jongerencultuur en
4. de tweede feministische golf.

Dit leidde tot een verandering van normen en waarden vanaf de jaren 60.

➤ **De ontwikkeling van multiculturele/ pluriforme samenlevingen.**

Economisch gezien maakten de westerse landen in de jaren 70 een verandering door. Van industriële samenleving naar een **informatiesamenleving**. De sociaal-culturele veranderingsprocessen maakten ook **andere leefstijlen** mogelijk (b.v. *leven in een commune, huismannen*) = pluriform. Tevens maakte Europa een **massale immigratie** (= gastarbeiders: Italianen, Spanjaarden en daarna Marokkanen en Turken) door die bijdroeg aan de multiculturele samenleving. De mensen stonden nu voor de uitdaging om te leren omgaan met deze inmiddels pluriforme en multiculturele samenleving, waarbinnen veel vrijheid heerste.